

βαθεία καὶ πολυμερῆς τοῦ συγγραφέως των μόρφωσης, ὡς καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ γνησίου χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας.

Μακαριώτατε,

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στηριζομένη ἐπὶ τῆς λαμπρᾶς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς σταδιοδρομίας ὑμῶν ἐν τῷ ὑποδούλῳ Ἑλληνισμῷ, εἰς καιροὺς κατ' ἐξοχὴν κρισίμους διὰ τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς πεφωτισμένης συγγραφικῆς ὑμῶν δράσεως, ἐξέλεξεν ὑμᾶς ἀκαδημαϊκόν, καὶ εἰς ἀμοιβὴν πολυχρονίων ἀγώνων καὶ μόχθων, καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι διὰ τῆς ἐξαιρέτου μορφώσεως καὶ περιουσίας ὑμῶν σοβαρῶς θὰ συμβάλετε εἰς τὸ διαφωτιστικὸν τῆς ἀκαδημίας ἔργον.

Συγχαίροντες ὑμᾶς, Μακαριώτατε, ἐγκαρδίως ἐπὶ τῇ τιμητικῇ ἐκλογῇ ὑμῶν, καὶ τὴν Ἀκαδημίαν ἐπὶ τῇ προσκτήσει ὑμῶν ὡς μέλους, εὐχόμεθα ὅπως ὁ Ὑψιστος χαρίζῃ τῇ ὑμετέρᾳ Μακαριότητι ἡμέρας καὶ δύναμιν, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἔθνους!

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΕΝ ΤΗ: ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ:

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΥΡΙΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ

ΛΕΧΘΕΙΣΑ ΕΝ ΤΗ: ΑΚΑΔΗΜΙΑ: ΑΘΗΝΩΝ ΕΠΙ ΤΗ: ΕΠΙΣΗΜΩ: ΔΕΞΙΩΣΕΙ ΑΥΤΟΥ

ΩΣ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΜΕΛΟΥΣ ΑΥΤΗΣ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἠδρόκησε νὰ με καλέσῃ ἐπὶ τὴν τιμὴν τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἔδρας εἰς διαδοχὴν τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἀειμνήστου προκατόχου μου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου οὐτινος ἡ πολυμερῆς ἐπιστημονικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ δρᾶσις ἐτίμησεν ἐπιστήμην καὶ Ἐκκλησίαν, πολλαχῶς δὲ ἐξήρθη ἐν τε τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ καὶ ἀλλαχοῦ.

Θεομὰς ἐκφράζω εὐχαριστίας εἰς τὸν σοφὸν καὶ ἀγαπητὸν πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας κ. Μ. Γερούλανον ὡς καὶ εἰς τὸν διακεκριμένον καὶ ἀγαπητὸν συνάδελφον κ. Α. Μπαλᾶνον δι' ὅσα ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας ἠθέλησαν νὰ εἴπωσι καλὰ περὶ τοῦ μετροῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ μου ἔργου. Χάριτας ὁμολογῶ καὶ εἰς τὴν ὀλομέλειαν τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὴν ψῆφον, δι' ἧς μὲ ἐτίμησεν, εἰς τὸν κ. ὑφυπουργὸν παιδείας καὶ θρησκευμάτων, εἰς τὸν κ. πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως καὶ εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα, διότι ἠδρόκησαν νὰ ἐπικυρώσουν τὴν ἐκλογὴν μου. Ἡ ἐπιείκεια πάντων τῶν ἀγαπητῶν συναδέλφων μοι ἐμπνέει αἴσθημα εὐγνωμοσύνης ζωηρόν, ἀλλὰ δέν με ἐπαίρει διότι συναισθάνομαι ὅτι με ἐξελέξατε ἰδίᾳ ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τῆς εὐμενοῦς ψήφου ὑμῶν ἠθελήσατε νὰ τιμήσητε ἐν ἐμοὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐξ ἧς προέρχομαι καὶ ἧς ἐλέω Θεοῦ προΐσταμαι,

καὶ νὰ συνεχίσητε οὕτω τὸν σύνδεσμον ἐκεῖνον τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, τὸν ὁποῖον ἡ ἱστορία καὶ μακρὰ παράδοσις καθιέρωσεν.

Ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας προσκομίζω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὅ,τι χάριτι Θεοῦ ἔχω καὶ δὴ καὶ τὴν πεφωτισμένην συντηρητικότητα, ἣτις εἶναι ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἶναι καὶ τὸ καταστάλαγμα τῆς πείρας τῆς πολιᾶς ἤδη ἡλικίας μου καὶ τῆς μακρᾶς ἐκκλησιαστικῆς μου ζωῆς. Τινὲς τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας ὁ συνάδελφος κ. Α. Μπαλᾶνος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ ἀναφέρῃ ἐκ μελετῶν καὶ ἄρθρων τῆς νεότητός μου, ἐτροποποιήθησαν ὅταν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὴν ζωὴν ἢ διελύθησαν ὡς καπνὸς μόλις ἤγγισαν τὸν πραγματικὸν κόσμον. Ἀλλὰ πρὸς τῇ συντηρητικότητι προσκομίζω καὶ τὸ χαρακτηρίζον τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν φιλελεύθερον πνεῦμα πρὸς τὰς ἰδέας καὶ αἰσθήματα τῶν ἄλλων ἄνευ τινὸς μισαλλοδοξίας. «Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς μου μοναὶ πολλαὶ εἰσιν» εἶπεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁδοὶ Κυρίου εἶναι ὅλοι οἱ δρόμοι οἱ ἄγοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἶναι δυνατὸν οἱ καλῆς θελήσεως καὶ καλῆς πίστεως ἄνθρωποι νὰ συναντηθῶν εἰς τὸ τέρμα χωρὶς νὰ ἔχουν ἴδει ἀλλήλους κατὰ τὴν ἐκκίνησιν οὔτε καὶ καθ' ὁδόν.

Κατὰ κρατήσαν ἔθος ἵνα οἱ νέοι ἀκαδημαϊκοὶ ὀμιλῶσι περὶ τινος θέματος, θὰ ὀμιλήσω περὶ Ἐκκλησίας καὶ πολιτισμοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἐφόσον θὰ ἐπιτρέψῃ τὸ συνεσταλμένον τοῦ χρόνου, ὅστις κατὰ κανόνα διαγράφεται εἰς τοὺς ὀμιλοῦντας.

Εἶπον εἰς τὸ ταπεινὸν ἱστορικόν μου ἔργον «Ἡ Ἐκκλησία Ἰσραεζούοντος» τί ἐννοῶ ὑπὸ τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν· ἐννοῶ τὴν γεωγραφικὴν ἐκείνην μονάδα, ἣτις κέντρον ἔχει τὸ Αἰγαῖον καὶ ὄρια τὴν Ἀδριατικὴν, τὴν Μεσόγειον, τὸν Κιλικίον Ταῦρον, τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὰ Καρπάθια, καὶ τῆς ὁποίας οἱ λαοὶ ἔχουσι τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ σκέπτεσθαι καὶ εὐλαβεῖσθαι καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου ἐκπορευομένου Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐδημιούργησαν πάντοτε ἰδιαίτερον εἶδος πολιτισμοῦ.

Διάφορον τρόπον τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ σκέπτεσθαι καὶ εὐλαβεῖσθαι ἔχουσι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἢ Λατινικοῦ πνεύματος ἐδημιούργησαν διάφορον εἶδος πολιτισμοῦ.

Τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος ἐπῆρξε τὸ πρὸς δυσμὰς ὄριον τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ κατόπιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους καὶ τὸ ὄριον ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν χριστιανῶν, ὅπως πάλιν τὰ βορειότερα Ἀθηναϊκὰ ὄρη, τὰ Καρπάθια καὶ αἱ ὄχθαι τοῦ Δουνάβεως εἶναι τὸ πρὸς βορρᾶν ἰσραηλιτικὸν ὄριον ὀρθοδόξων καὶ καθολικῶν, καὶ τέλος ὁ Κιλικίος Ταῦρος, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Ἀρμενία ἦσαν τὰ ὄρια τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν αἰρέσεων Μονοφυσιτῶν καὶ Μονοθελητῶν ὡς καὶ τῆς ἰσλαμικῆς μονοθείας, αἵτινες, ὡς καὶ ὅλος ὁ ἰδιότυπος πολιτισμὸς των, διεπλάσθησαν πληρῶς ἄλλων καὶ ὑπὸ

τήν ἐπίδρασιν τῶν πέραν τῶν ὁρίων τούτων ἀπλουμένων ἐρημῶν καὶ ἐρημικῶν στεππῶν τῆς καθ' ἑαυτὴν Ἀνατολῆς¹.

Τὰ ὅρια ταῦτα τοῦ κλίματος τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῆς ἀπὸ τῆς καθ' ἑαυτὴν Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως διεπίστωσαν πολλοὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προεξάρχοντος τοῦ Μ. Βασιλείου, ὡς καὶ πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι προεξάρχοντος τοῦ συναδέλφου ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἀκαδημίᾳ κ. Α. Philibson. Ὁ δὲ ἱστορικὸς Θεόδωρος Mommsen παρατηρῶν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ χερσονήσος εἶναι ἐστραμμένη πρὸς Ἀνατολάν, ἢ δὲ Ἰταλικὴ πρὸς Δυσμάς, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἑδαφικὴ αὕτη στροφὴ τῶν δύο χερσονήσων προδιέγραψε τὴν ἱστορικὴν ἀποστολὴν τῶν δύο λαῶν, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, καὶ ὅτι οἱ δύο οὗτοι μεγάλοι λαοί, ἐν οἷς ἐρριζοβόλησαν καὶ ἠῦξησαν οἱ δύο πολιτισμοὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἔρριψαν τὴν ἴδιαν ἕκαστος σκιάν καὶ τὸν σπόρον ὁ μὲν ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν, ὁ δὲ ἀνὰ τὴν Δύσιν². Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφων πρὸς τοὺς Ρωμαίους διακρίνει τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ εἰς δύο, κατὰ τὰ διάφορα κλίματα Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, τὸ μὲν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ³, τὸ δὲ τῆς Δύσεως ἀπὸ Ἰταλίας μέχρις Ἰσπανίας⁴. Ὁ δὲ Μ. Βασίλειος ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ περὶ Συνόδου γράφει «λέγω δὲ Ἀνατολὴν τὰ ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέχρις Αἰγύπτου»⁵.

Ἰδιότητες τοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ κυριαρχούντος Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι τὸ μέτρον, ἡ ἁρμονία, ἡ εὐσηχμοσύνη, ἡ χάρις, ἡ εὐγένεια, καὶ τὰς ιδιότητες ταύτας τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα προσδίδει ἐκάστοτε εἰς πᾶσαν θρησκείαν, φιλοσοφίαν καὶ τέχνην. Τὸ δὲ συμφυρὲς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα μέτρον ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ Αἰγυπτίου θεοῦ Ὁρου, ὡς περιγράφει αὐτὸ ὁ Πλούταρχος, ἦτοι περιστέλλει καὶ διακοσμεῖ ὅσον ὑπάρχει ἐν αὐταῖς ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις⁶. Οὕτω ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος αἱ βακχεύουσαι καὶ ὀργαστικαὶ καὶ πολλὰς ἔχουσαι τὰς ἀμετρίας καὶ ὑπερβολὰς ἀνατολικαὶ θρησκείαι καὶ λατρεῖαι καὶ τέχναι, μόλις εἰσῆρχοντο εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴν διεκοσμοῦντο εἰς θρησκείαν καὶ λατρείαν καὶ τέχνην πολλὴν ἔχουσαν τὴν κοσμιότητα καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν εὐγένειαν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶναι ὁ νήφων θεὸς τοῦ Πλάτωνος μειγνύμενος πρὸς θεὸν ζέοντα καὶ βακχεύοντα καὶ μαινόμενον καὶ σωφρονίζων αὐτὸν κολαζόμενον⁷. Ναοὶ καὶ κεφαλαὶ καὶ ἀγάλματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς

¹ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, ἐν Ἀθήναις 1936 σ. 27 καὶ σ. 27 σημ. 1.

² Mommsen *Th., Röm. Gesch.* 1, σ. 6.

³ Ρωμ. 15, 19.

⁴ Ρωμ. 15, 24.

⁵ Ἐπ. 70 περὶ Συνόδου, *Migne E. II.* 32, 433.

⁶ Π' ουτ. περὶ Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ., κεφ. 64.

⁷ Πλάτ. Νόμ., κεφ. 6., σ. 182.

τέχνης διαφυγόντα τὸ ναυάγιον τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῶν ἠκρωτηριασμένων ἔτι αὐτῶν τεμαχίων καταδεικνύουν τὰς ὑπερβολὰς καὶ ἐνδείας πάσης ξένης τέχνης ἀπατολικῆς ἢ δουτικῆς.

Μὲ τὸ Ἑλληνικὸν τοῦτο πνεῦμα ἡ Ἐκκλησία τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς διέπλασε τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν συναφῆ αὐτῇ θείαν λατρείαν καὶ τὴν θεολογίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τέχνην.

Ἦδη κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἱερουσαλήμ ὡς οἰκονομίαν Θεοῦ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι, ὡς συνάγομεν ἐκ τοῦ ἔκτου καὶ ἑβδόμου κεφαλαίου τῶν πράξεων τῶν Ἀποστόλων, οἱ μὲ Ἑλληνικὴν σκέψιν καὶ πνεῦμα καὶ γλῶσσαν καλλιεργημένοι Ἕλληρισταὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες προσήλυτοι, ὧν οἱ πρόκριτοι ἑπτὰ χαρακτηριστικῶς φέρουσιν ἑλληνικὰ ὀνόματα Στέφανος, Φίλιππος καὶ Πρόχορος καὶ Νικάνωρ καὶ Τίμων καὶ Παρμενᾶς καὶ Νικόλαος, ἀρπάζουν τρόπον τινὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν στενοκεφάλων καὶ στενοψύχων Ἑβραίων καὶ ἐξασφαλίζουν εἰς αὐτὴν τὴν πρόοδον ἣτοι τὴν ἐπάνοδον εἰς τὸ γνήσιον πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου, τὴν ὁποίαν ἡ στενοκαρδία τῶν Ἑβραίων ἐκινδύνευε νὰ ἐκφυλίση εἰς ἀπλήν Ἰουδαΐζουσαν αἴρεσιν. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου, ὅστις πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ καὶ ἐν τέλει λιθοβολεῖται ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, οἱ ὑπόλοιποι ἐκ τῶν ἑπτὰ διασκορπιζόμενοι μεταφέρουν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἰδίᾳ εἰς Ἑλληνικὰ κέντρα ἔνθα ἀναπτύσσουν τὸ ἔθνος εἰς αὐτὴν φῶς καὶ τὴν ζωὴν. Ἡ εὐγένεια τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος μόνον ἦτο δυνατὴ νὰ ἐννοήσῃ τὴν εὐγένειαν καὶ τὸ ὕψος τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ καὶ μὲ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸ ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν νὰ διατυπώσῃ καὶ μεταδώσῃ αὐτήν. Καὶ τοῦτο προεῖπεν ὁ Κύριος λέγων πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ «ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνευ ποιῶντι τοὺς καρποὺς αὐτοῦ»¹.

Ἑλληνικὴ εἶναι ἡ μορφή τῆς σκέψεως καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, τοῦ ἑλληριστοῦ Ἰουδαίου Παύλου ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας. Ἀναγινώσκοντες τὰς ἐπιστολάς αὐτοῦ θαυμάζομεν πῶς αἱ πρωτότυποι καὶ θεῖαι ἰδέαι καὶ σκέψεις χριστιανικῆς εὐσεβείας διευκρινίζονται καὶ ἐκφράζονται εἰς μορφὰς καὶ ὄρους τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς εἰκόνας τοῦ ἑλληριστικοῦ μυστικισμοῦ καὶ πῶς εἰς τὴν ἐκ βαθέων καὶ μὲ πρωτοφανῆ δύναμιν ἐκπηγάζουσαν φωνὴν τῆς ψυχῆς του διαφαίνεται ὁ τόπος καὶ ὁ τρόπος ἑλληνικοῦ ὕψους κηρύγματος καὶ ἑλληριστικῆς ρητορικῆς. Καὶ μετὰ τὸν Παῦλον ἀκολουθοῦν ὅλοι αἱ γνωστοὶ ἐκ τῶν ὑπερόχων αὐτῶν συγγραμμάτων προσωπικότητες τῶν ἀρχαίων χρόνων τοῦ χριστιανισμοῦ μὲ ἀτομικῶς διάφορον χαρακτῆρα, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν μὲ ὁμοίαν μορφήν. Ὅλοι ὁμιλοῦν τὴν ἑλλη-

¹ Ματθ. 21, 43.

νικήν γλώσσαν και εἶναι οἰκεῖοι πρὸς τὸν τρόπον λαϊκῆς ἑλληνικῆς σκέψεως και εὐσεβείας. Πολὸν πλῆθος τῶν πιστευσάντων εἰς Χριστὸν μέρος τῆς παλαιᾶς των εὐσεβείας και τὸν τρόπον τοῦ εὐλαβεῖσθαι παραλαμβάνουν και εἰς τὴν νέαν θρησκείαν «ὄν οὖν ἀγνωοῦντες εὐσεβεῖτε (τὸν ἄγνωστον Θεὸν) τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν» λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους¹. Ἡ εὐσέβεια και ὁ τρόπος τοῦ εὐλαβεῖσθαι τῶν Ἀθηναίων παραμένουν τὰ αὐτὰ ἀναζωογονηθέντα ὑπὸ τῆς νέας θρησκείας, μόνον ἢ ὑπόθεσις και τὸ ὑποκείμενον τῆς εὐσεβείας ἀντικαθίσταται.

Ὁ ὀρθόδοξος ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς ἀπορροφᾷ πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἡ Ἀνατολὴ εἰς πάθος, δύναμιν και ἐνθουσιασμόν, ἢ δὲ Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος τὸ ἄμορφον βάθος τῆς ψυχῆς και ζωῆς και τέχνης τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς δαμάζει και διακοσμεῖ και διευκρινίζει εἰς τὰς αἰθερίας και καθαράς και ἰλαρὰς γραμμὰς και μορφὰς ἑλληνικῆς ψυχῆς και ζωῆς και τέχνης. Καὶ οἱ Ἑλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐγκεντρῖζον τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν καλλιέλαιον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας² και ἐκ τῆς πύτητος τῆς καλλιελαιῶν ταύτης παινόντες αὐτὸν και καταστήσαντες ὀργανικὸν στοιχεῖον τῆς ὅλης ὀρθόδοξου χριστιανικῆς ζωῆς ἀναπτύσσον ἐνιαῖον δι' ὄλους τοὺς λαοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς πολιτισμὸν τὸν ὀρθόδοξον χριστιανικόν, ἐν ᾧ ἀνεγεννήθησαν και ἐμορφώθησαν ὄλοι οἱ λαοὶ οὗτοι Ἑλληνες, Σύροι, Ρῶσοι, Ρουμοῦνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, διὰ τοὺς ὀποίους χριστιανισμὸς και πολιτισμὸς εἶναι ἐν και τὸ αὐτό.

Ὀὕτω ὁ Ὁριγένης γράφων πρὸς Γρηγόριον τὸν ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας τοῦ Πόντου τὸν θαυματουργὸν λέγει ὅτι οἱ θεωρητικοὶ και πρακτικοὶ κλάδοι τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας δύνανται ἐπωφελῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσιν εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ «ποιητικῶς δὲ διὰ τοῦτ' ἂν ηὐξάμεν παραλαβεῖν σε και φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ εἰς χριστιανισμὸν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθήματα ἢ προπαιδεύματα και τὰ ἀπὸ γεωμετρίας και ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν διήγησιν, ἢ ὅπερ φασὶ φιλοσόφων παῖδες περὶ γεωμετρίας και μουσικῆς, γραμματικῆς τε και ρητορικῆς και ἀστρονομίας, ὡς συνερίθων φιλοσοφίας, τοῦτ' ἡμεῖς εἰπόμεν και περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας εἰς χριστιανισμὸν³». Συγχρόνως ὁμοως συνιστᾷ ὁ Ὁριγένης και τὸ μέτρον και τὴν πεφωτισμένην συντηρητικὴν ἰσχύον, ἵνα μὴ ἄλλως ἀλλοιωθῆ ἢ φύσις τῆς θρησκείας, παρατηρεῖ δὲ ὅτι σπάνιοι εἶναι οἱ μόνον τὰ χρήσιμα λαβόντες, πολλοὶ δὲ οἱ ἀπὸ ἑλληνικῆς τινος ἐντροχέας αἰρετικὰ γεννήσαντες νοήματα και οἰονεὶ δαμάλεις χρυσᾶς κατασκευάσαντες ἐν οἴκῳ Θεοῦ⁴.

¹ Πραξ. 17, 23-24.

² Ἡ εἰκὼν ἐκ τῆς πρὸς Ρωμαίους 11, 16-18 ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐθνικῶν πρὸς τὸν ἅγιον τοῦ Κυρίου λαόν.

³ Migne E. Π. 11, 88.

⁴ Migne E. Π. 11, 91-92.

Τὴν πεφωτισμένην ταύτην συντηρητικότητα περὶ τὴν πρόσληψιν τῶν χρησίμων ἐφήρμοσαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτῶν ἐφαρμόζει ἕκτοτε ἡ Ἐκκλησία.

Κατὰ τὰ παραγγέλματα τοῦ Ὁριγέου ἐργάζονται καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Προσλαμβάνουν ἐκ τῆς ἑλληνιστικῆς γνώσεως καὶ τῶν ἑλληνικῶν φιλοσοφικῶν καὶ ρητορικῶν σχολῶν ὄρους καὶ μορφὰς σκέψεως καὶ εἰκόνας ἐννοιῶν καὶ συνθέτουν τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ ρητορικὴν τέχνην, σύνοδοι δὲ εἰς τὴν μοναδικὴν πρὸς ἀκριβῆ καὶ σαφῆ διατύπωσιν ἐννοιῶν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διατυποῦσι τὰ ὀρθόδοξα δόγματα καὶ ὅλους τοὺς κανόνas τῆς Ἐκκλησίας. Ἔνεκα τῶν δυσκολιῶν, ἃς ἐμφανίζει τὸ κείμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς καλλιιεργεῖται πλουσία ἢ ἐρμηνευτικὴ ἐπιστήμη ποικίλλουσα κατὰ τὰς διαφόρους σχολὰς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Ἡ συγκρότησις τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐμφανίζει τὴν ἀνάγκην τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης τῶν ἱερῶν κειμένων ἐν ἧ' προεξάρχει ὁ Ὁριγένης ἐπιχειρήσας τὴν κριτικὴν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστάρχου. Λιονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ τὸ ἐπιγραφόμενον ἐκ τῶν περὶ φύσεως βιβλίων πρὸς τοὺς κατ' Ἐπίκουρον¹, μὲ θαυμασίαν κριτικὴν ἀναιρεῖ τὸν ἐπὶ τῆς ἀτομιστικῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσόφων Δημοκρίτου καὶ Ἐπικούρου ἐρειδόμενον ὕλισμὸν καὶ μὲ τὴν ἀφήγησιν τῶν ἔργων τῆς πανσόφου θείας Προνοίας ὑπεραπολογεῖται τῆς χριστιανικῆς θεωρίας περὶ δημιουργίας καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου.

Ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὰς πλουσίας εἰς εἰκόνας καὶ ἀπαραιμίλλους εἰς ὕψος ἐννοιῶν ὁμιλίας του εἰς τὴν Ἑξαήμερον² ἀποθέτει ὅλην τὴν σοφίαν, ἣν ὡς μέλισσα περιουλέξεν ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὰ συγγράμματα τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας αἰσθητικῶς ἀμιλλῶνται πρὸς ὅ,τι βαθὺν καὶ ὠραῖον καὶ ἐπαγωγὸν ἔχει δημιουργήσει ἢ παγκόσμιος φιλολογία καὶ λογογραφικὴ τέχνη. Σημειοῦμεν μόνον τοῦτο ὅτι ὁ περιώνυμος φυσιοδίφης Ἀλέξανδρος Humboldt εἰς τὸ μέγα του ἔργον «Κόσμος» παρέλαβεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὠραίας περιγραφὰς τῆς φύσεως. Περιγραφαὶ σκηνῶν καὶ προσώπων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν θυμακῶν αὐτῶν καταστάσεων γραφεῖσαι ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰς λόγους καὶ ὕμνους ἐμπνεόντων βυζαντινῶν καλλιτέχνας τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας, ὡς ἀποδεικνύουσι τοῦτο ὅ,τε συνάδελφος κ. Γ. Σωτηρίου καὶ ὁ Γάλλος βυζαντινολόγος κ. Γαβριὴλ Millet εἰς τὸ κλασσικὸν αὐτοῦ ἔργον «Ἐρευναι περὶ τῆς εἰκονογραφίας τοῦ Ἐυαγγελίου κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον, δέκατον πέμπτον καὶ δέκατον ἔκτον αἰῶνα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων τοῦ Μιστροῦ, τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ ὄρους Ἄθω». Αἱ μεταφράσεις συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Συριακὴν,

¹ Migne E. II. 10, 1249-1269.

² Migne E. II. 29, 4-208.

Κοπτικήν, Ἀρμενικήν, Γεωργιανήν καὶ Σλαβικήν γλῶσσαν θέτουν τὰς βάσεις καὶ διαπλάττουν τὴν ἐθνικὴν τῶν λαῶν τούτων φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν.

Ὅσον δὲ στερεώτερον βυθίζει ἡ Ἐκκλησία τὰς ρίζας τῆς εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου τόσον περισσότερον προσλαμβάνει ἐξ αὐτοῦ μορφὰς ζωῆς καὶ λατρείας, ἥθη καὶ ἔθιμα ἐορτασμοῦ ἐορτῶν καὶ πανηγύρεων, καὶ τέχνην.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συγκομίζει πανταχόθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ ἀριστουργήματα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ δημιουργεῖ οὕτω τὴν καλλιτεχνικὴν ἐκείνην ἀτμόσφαιραν, ἣτις ὡς ἡ φυσικὴ ἀτμόσφαιρα περιορᾷ καὶ διαβρέχει τὴν ψυχὴν καὶ τὴν αἰσθητικὴν τῶν χριστιανῶν καλλιτεχνῶν εἰς οὓς τὰς ἀπαραιτήτους πρὸς δημιουργίαν συγκινήσεις παρέχει ἡ νέα καὶ ζῶσα θρησκεία τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἐξελίσσεται οὕτω ἡ χριστιανικὴ τέχνη ὥστε ἡ μεγίστη ἀκμὴ αὐτῆς κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα εἶναι ἀπλῶς τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἱστορίας τῆς τελευταίας Ἑλληνικῆς τέχνης. Πανταχοῦ εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς Βυζαντινῆς τέχνης κυριαρχεῖ ἡ αἰθερία ἑλληνικὴ γραμμὴ καὶ τὸ ἑλληνικὸν χροῶμα. Διὰ τῶν ἐλαφροτάτων κυμάνσεων τῆς ἑλληνικῆς ταύτης γραμμῆς ἐπιτυγχάνεται ἡ περιγραφὴ ψυχικῶν καταστάσεων καὶ παθῶν, χαρᾶς, λύπης, φόβου, τρόμου, πόνου, ὄλων σφραγονούντων καὶ κοσμίων καὶ εὐσχημόνων κατὰ τὸ Γραφικὸν «οὐκ ἐν τῇ λαίλαπι οὐδὲ ἐν τῷ συσσεισμῷ οὐδὲ ἐν τῷ πυρὶ, ἀλλ' ἐν τῇ αὔρα τῆς λεπτῆς ὁ Κύριος». Δι' ἐλαχίστων δὲ αἰθερίων ἑλληνικῶν γραμμῶν ἐκφράζεται ἡ ἐντελὴς εὐγένεια, οἷαν παρατηροῦμεν εἰς βυζαντινὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ, τῶν Ἁγίων, τῆς Παναγίας, τῆς ὁποίας καὶ ἡ εὐγένεια τοῦ πόνου ἐκφράζεται ἄριστα εἰς εἰκόνας ὅπου ἴσταιται παρὰ τὸν σταυρὸν καὶ ἡ ρομφαία διέρχεται τὴν παναγίαν αὐτῆς ψυχὴν.

Παραλλήλως πρὸς τὴν εἰκονογραφίαν καὶ ἐν πνεύματι ὁμοίως ἑλληνικῶν ἐξελίσσεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῆς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἣς μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ τὸν νέον ἀρχιτεκτονικὸν του ρυθμὸν. Καὶ ὁ βυζαντινὸς οὗτος ρυθμὸς μαρτυρεῖ ἀκμὴν πολιτισμοῦ· διότι ἡ δημιουργία νέου ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ προϋποθέτει πάντοτε ἄνησιν τέχνης καὶ ἀκμὴν γενικοῦ πολιτισμοῦ.

Ναοὶ βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ εἰκόνας βυζαντινὰς περισυνθεῖσαι μέχρις ἡμῶν καταδεικνύουν ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης τὰς ὑπερβολὰς ἢ ἐνδείας πάσης ξένης τέχνης ἀνατολικῆς ἢ δυτικῆς.

Ἐναντιότως πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν καὶ ἀρχιτεκτονικὴν τέχνην ἀναπτύσσεται καὶ ἡ θεία λατρεία καὶ ἡ σύνθεσις ἀπαραμίλλων εἰς ποίησιν καὶ ὕψος ἐννοιῶν ἱερῶν λειτουργιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς μελωδιῶν. Οἱ εἰς διαφόρους ἐορτὰς λόγοι τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὕμνοι, ἀποσπάσματα δὲ

τῶν λόγων τούτων ἐμελοποιήθησαν ὡς ἰδιαίτεροι ὕμνοι, οἷον «Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε» ἐκ τοῦ εἰς τὰ γενέθλια τοῦ Σωτῆρος λόγου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου¹, καὶ «Πεντηκοστὴν ἐορτάζομεν καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν» ἐκ τοῦ λόγου τοῦ αὐτοῦ πατρὸς εἰς τὴν Ἁγίαν Πεντηκοστὴν². Ὑπάρχουν καὶ αὐτοτελεῖς ὕμνοι ὧν ἀρχαιότερος ὁ ὠραῖος ἑσπερινὸς ὕμνος «Φῶς ἱλαρόν...»³ ὃν ἤδη ὁ Μ. Βασίλειος θεωρεῖ ἀρχαῖον καὶ ἀποκαλεῖ ἐπιλύχνιον εὐχαριστίαν.

Παράλληλως πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὕμνογραφίαν ἀναπτύσσεται καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μελωδία. Φαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους οἱ χριστιανοὶ εἶχον δυσοπιστίαν τινὰ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν μουσικὴν ὡς ἐδυσπίστου πρὸς πᾶσαν τέχνην ἐθνικὴν, καὶ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐν ταῖς συναγωγαῖς τὸ πρῶτον καὶ ἔπειτα καὶ εἰς τοὺς ναοὺς μετεχειρίζοντο μουσικὴν μᾶλλον ἀνατολικὴν καὶ δὴ τὴν μελωδίαν τῶν ψαλμῶν, εἰς οὓς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους περιοριζέτο τὸ ἐκκλησιαστικὸν ᾄσμα. Εἰκάζομεν τοῦτο ἐξ ὅσων ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς λέγει ὅτι οἱ δυσοσεβεῖς Γαλιλαῖοι, ὡς ἀπεκάλει τοὺς χριστιανούς, εἶχον μουσικὴν, ἣτις ἀπέβαλε τὰ μέλη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, γράφει δὲ εἰς τὸν Μισοπώγωνα τὰ ἑξῆς: «ἀφαιρεῖται τὴν ἐν τοῖς μέλεσι μουσικὴν ὃ νῦν ἐπικρατῶν ἐν τοῖς ἐλευθέροις τῆς παιδείας τρόπος· αἰσχίον γὰρ εἶναι δοκεῖ νῦν μουσικὴν ἐπιτηδεύειν ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως⁴». Ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς ἀναζωογονεῖ τὴν ἱερὰν ἑλληνικὴν μουσικὴν γράφων πρὸς Ἐκδίκιον εἰς Ἀλεξάνδρειαν «ἄξιόν ἐστιν, εἴπερ ἄλλου τινός, καὶ τῆς ἱερᾶς ἐπιμεληθῆναι μουσικῆς», ὁρίζει ἔπαθλα δι' εὖ γεγονότας ἐκ τοῦ δήμου τῶν Ἀλεξανδρέων μειρακίσκους, οἵτινες θὰ ἠδύναντο ἐν τούτῳ πολλὰ νὰ ἀποδώσουν «ὅτι πρὸ ἡμῶν αὐτοὶ τὰς ψυχὰς ὑπὸ τῆς θείας μουσικῆς καθαρθέντες ὀνήσονται, πιστευτέον τοῖς προαποφαινομένοις ὀρθῶς ὑπὲρ τούτων· ὑπὲρ μὲν οὖν τῶν παίδων τοσαῦτα· τοὺς δὲ νῦν ἀκρωμένους τοῦ μουσικοῦ Διοσκόρου ποίησον ἀντιλαβέσθαι τῆς τέχνης προιθυμότερον⁵». Ὅτε ὁμως οἱ αἵρετικοὶ καὶ δὴ οἱ Γνωστικοὶ καὶ οἱ Ἀρειανοὶ ὡς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς αἵρέσεως αὐτῶν παρέλαβον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, οὕτω παραλαβόντες καὶ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν ἐμελοποίησαν ὕμνους αἵρετικὸς μὲ τοὺς ὁποίους τέρποντες τὴν ποιητικὴν καὶ μουσικὴν αἴσθησιν τοῦ λαοῦ διέδιδον τὰ αἵρετικὰ διδάγματα, τότε ἤρχισε καὶ ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀμύνεται διὰ τῶν αὐτῶν μέσων καὶ πλουσιώτερον νὰ ἐγκεντρῶζῃ τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν εἰς τὴν θείαν λατρείαν. Καὶ οὕτω ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἀνασυνδέεται πρὸς τὴν σωζομένην παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Καὶ ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ εἰσάγεται βαθμηδὸν εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν

¹ Migne E. II. 36, 312. ² Migne E. II. 36, 436. ³ Migne E. II. 32, 205.

⁴ Ἰουλιανὸς τὰ ἅπαντα, ἐκδ. F. C. Hertlein, ἐν Λιψία 1875 σ. 433.

⁵ Ἰουλιανὸς, ἐνθ' ἀν., σ. 566.

τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος διατελούσας Ἐκκλησίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, ὡς καὶ εἰς τὰς Ἐκκλησίας τῆς Καππαδοκίας, εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου ὅπερ, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐν ἀρχῇ ἐκίνησε τὴν ἀντίδρασιν πολλῶν καὶ δὴ τῶν ἀπλουστέρων ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Πόντῳ, οἵτινες ἐξηκολούθουν νὰ ἔχωσιν ὑπόπτως πρὸς πᾶν ὅ,τι προήρχετο ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, καὶ ἦν ἀντίδρασιν, ὡς συνέβαινε καὶ τότε καὶ ὡς συμβαίνει πάντοτε, παρώξυνον οἱ ἐχθροὶ τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου τούτου ἑλληνικοῦ τρόπου μελωδίας ἐξάγομεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Βασιλείου «τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν τοῦ Πόντου κληρικοῖς» ἐν ἧ λέγει «κὰν τὴν αἰτίαν ἐρωτηθῶσι τοῦ ἀκηρύκτου τούτου καὶ ἀσπόνδου πολέμου, ψαλμοὺς λέγουσι καὶ τρόπον μελωδίας τῆς παρ' ὑμῖν κεκρατηκνίας συνηθείας παρηλλαγμένον καὶ τοιαῦτά τινα, ἐφ' οἷς ἐχρῆν αὐτοὺς ἐγκαλύπτεσθαι¹. . .» Τίς δὲ ὁ παρηλλαγμένος τρόπος τῆς μελωδίας καὶ ὅτι οὗτος ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν λέγει ὁ Μ. Βασίλειος περαιτέρω. «Πρὸς δὲ τὸ ἐπὶ ταῖς ψαλμωδίαις ἐγκλημα, ὃ μάλιστα πρὸς ἀπλουστέρους φοβοῦσιν οἱ διαβάλλοντες ἡμᾶς, ἐκεῖνο εἰπεῖν ἔχω, ὅτι τὰ νῦν κεκρατηκότα ἔθη πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαις συμφυρᾶ ἐστὶ καὶ σύμφωνα. Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθοῖζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς, . . . τελευταῖον ἐξαναστάντες τῶν προσευχῶν εἰς τὴν ψαλμωδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες ἀντιπάλουσι ἀλλήλοις, . . . ἔπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι», ἀπαράλλακτα ὅπως ἐγένετο καὶ γίνεται εἰς τὴν ψαλλομένην βυζαντινὴν μουσικὴν μὲ τούτους δύο χοροὺς καὶ τὴν ὑπήχησιν ἢ συνήχησιν. Καὶ «οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμωδίας τὴν νύκτα διενεργόντες» κλπ.², συνεχίζει ὁ Μ. Βασίλειος.

Οὕτω ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ προσλαβοῦσα ὡς καὶ πᾶσα ἑλληνικὴ χριστιανικὴ τέχνη καὶ στοιχεῖα ἀνατολικὰ καὶ ἀφομοιώσασα αὐτὰ ἀπετέλεσε τὴν βυζαντινὴν μουσικὴν διαπλασθεῖσαν ὑπὸ ὑπερόχων ἐλλήνων μελωδῶν. Συνεχῶς δὲ καὶ ἀδιακόπως δι' ὅλων τῶν αἰώνων ἡμέρας καὶ νυκτὸς ψάλλεται εἰς τὰς Ἐκκλησίας καὶ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ὡς παράδοσις, ὡς περιεσώθη ἡ ὁμιλουμένη γλῶσσα, τὸ δημοτικὸν ἄσμα καὶ ἡ καθόλου βυζαντινὴ καὶ λαϊκὴ τέχνη.

Μῦθον ἀποδεικνύουσιν οἱ νεώτεροι μουσικολόγοι ὅσα ἐλέγοντο καὶ λέγονται περὶ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ὡς μουσικῆς τουρκικῆς. Ὁ σοφὸς μουσικολόγος κ. *Borrel*, βαθύς γνώστης τῆς μουσικῆς τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, καθηγητὴς ἐν τῇ *Scola Cantorum* ἐν Παρισίοις καὶ γενικὸς γραμματεὺς τῆς Γαλλικῆς Ἐταιρείας τῆς μουσικολογίας, περιγράφων τὴν συντελουμένην ὑπὸ τῶν νεωτέρων Τούρκων

¹ *Migne E. II. 32, 761.*

² *Migne E. II. 32, 764.* Ἐπιθὶ καὶ Κ. Σάθα, Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Βενετίᾳ, 1878 σ. ρμδ' - ε'.

ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν περὶ τὴν τουρκικὴν μουσικὴν, γράφει ἐν ἐπιστολῇ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Μαρτίου 1937 ταῦτα: «Ἐν Τουρκίᾳ μέτρα ἐπιστημονικὰ ἐφηρμόσθησαν ὑπὸ τοῦ Ραοῦφ Γεκτὰ μπέη, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ κ. *Sadeddin* καὶ τοῦ δόκτορος *Sürhi* ἐπὶ μονοχόρδον (ἦτοι μουσικοῦ φθογγομέτρου), διαβαθμιζομένου εἰς χιλιοστὰ τοῦ μέτρου καὶ φέροντος χορδὴν μήκους ἐνὸς μέτρου. Εἰς τὸ σπουδαῖον αὐτοῦ ἔργον περὶ τῆς τουρκικῆς μουσικῆς ὁ δόκιμος *Sürhi* παρέχει ἐν ἐκτάσει τὰ ἐπιτευχθέντα ἀποτελέσματα—εὐρίσκονται ταῦτα εἰς τὸν συνοπτικὸν πίνακα—ἢ ταυτότης τῶν συστημάτων Πυθαγορείου καὶ Τουρκικοῦ εἶναι καταφανής. Ἐκεῖ ὅπου ἀναμένει τις τέταρτα τόνου, διαστήματα ἑκτακτα, εὐρίσκει μόνον Πυθαγόραν, Εὐκλείδην, Νικόμαχον... Ἐπὶ πλέον τὸ *Seba* (τόνος τουρκικός), ἀντιπροσωπεύει τρία τέταρτα τοῦ τόνου, διάστημα ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ *do*. Διὰ τοῦτο εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Müzik* ἐκδιδόμενον περιοδικὸν τῆς Ἀγκύρας ἐδημοσίευσεν ἄρθρον ἐπιγραφόμενον «Περίεργος ἐπιβίωσις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς» ὅπου ἐσημείωσα τὸ πρᾶγμα τοῦτο τὸ ἐξαιρετικῶς σημαντικὸν καὶ σπουδαῖον. Ὅθεν συνάγεται, συνεχίζει ὁ *Borrel*, ὅτι ἡ περιφνημοσ τοιροκοποιήσις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ βυζαντινοῦ ἄσματος ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν εἶναι ἀπλοῦς μῦθος. Θὰ ἦτο ἀκριβέστερον νὰ λέγομεν περὶ ἐξελληνισμοῦ τῆς τουρκικῆς μουσικῆς καὶ ἕως πολὺ πρὶν εἰσδύση αὕτη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν». Καὶ ἀλλαγῶν τῆς ἐπιστολῆς γράφει ὁ αὐτὸς μουσικολόγος *Borrel* «Ἐπὶ ἀρχῆς συζήτησις ἀνιάρᾳ ὅτι τὸ βυζαντινὸν ἄσμα ἐτουροκοποιήθη. Ἄς δεχθῶμεν. Ἀλλὰ ποῦ; πότε; πῶς; διότι ὡς ἀπέδειξα εἰς ἄρθρον δημοσιευθὲν ἐν Τουρκίᾳ, ἐπὶ 24 φθογγῶν τῆς κλίμακος, ἦν περιέχει ἡ τουρκικὴ κλίμαξ, 21 ἀνήκουσιν εἰς τὰς κλίμακας τοῦ Πυθαγόρου, Εὐκλείδου κλπ. Δοιπόν; Δὲν εἶναι ἡ τουρκικὴ μουσικὴ ἤτις ἐλληνοποιήθη;¹».

Δημιουργοῦσα οὕτω καὶ διαπλάσσοσα ἡ Ἐκκλησία τὸν πολιτισμὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἦτο συγχρόνως ἠγαγκασμένη νὰ ἀμύνεται κατὰ τῆς Ἀύσεως, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἤδη ἀφότου ἔπανσε νὰ ὀμιλῆται ἐν Ρώμῃ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἦτοι ἀπὸ τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου αἰῶνος, ριζικαὶ διαφοραὶ πνεύματος, θρησκείας καὶ πολιτισμοῦ ἐχώρισαν ἡμᾶς κατὰ τὸν *Harnack* τὸ σχίσμα Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας οὐσιωδῶς ὑφίστατο ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος² καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀμύνεται κατὰ τῆς Ἀνατολῆς.

Οὕτω βαρῶς ἐγεννήθη κατὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἕνατον αἰῶνα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐσωτερικὸς ἀγὼν, ὅστις ἦτο ἡ σύγκρουσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἰδιότυπον πνεῦμα τῆς Ἀνα-

¹ Ἐπιστολὴ *Borrel* ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Μαρτίου 1937 πρὸς τὴν Ἑλληνίδα μουσικολόγον κυρίαν Μέλπω Μερλιέ.

² *Harnack A, Lehrbuch der Dogmengeschichte*, ἔκδ. 4, Tübingen 1909, 1, σ. 353 καὶ 2, σ. 32. 279-282.

τολής, εκείνος δηλονότι ὁ κοινωνικός, θρησκευτικός, καλλιτεχνικός καὶ ἐκκλησιαστικός κλονισμός, ὅστις ἐκ τινος τῶν ἐνκρινῶν μορφῶν τῆς ἐμφανίσεώς του εἶθιστα γὰ λέγεται εἰκονομαχία. Καὶ ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ ἕνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα (725 - 842) τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἐμφαίνει καὶ πάλιν τὴν δύναμιν τῆς ἀθανάτου ζωῆς του, καὶ ἐπέρχεται ἡ νίκη αὐτοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς γραμμῆς καὶ μορφῆς καὶ τοῦ σχήματος, καὶ ἐν τῇ ὀρωμένη καὶ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς μορφῆς τοῦ ἀνθρώπου τεχνουργομένη εἰκόνι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων τὸ γνήσιον ἐλληνικὸν πνεῦμα ὑπερισχύει τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπεράντων καὶ ἀμόρφων ἐρήμων διαπλασθέντος ἀφηρημένου καὶ ἀμόρφου καὶ ἀπροσώπου πνεύματος τῆς ἐπελανούσης Ἐνατολῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι κατὰ τῶν εἰκονομάχων ἐπανεστάτησαν τότε οἱ Ἑλλαδικοί, ἥτοι οἱ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωποι τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς γραμμῆς καὶ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχήματος.

Τὸν χριστιανισμὸν χρησιμοποιεῖ ἡ Ἐκκλησία πρὸς ἐκπολιτισμὸν καὶ ἄλλων λαῶν. Ἐκχριστιανίζει καὶ ἐξελληνίζει κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα τὰ ἄγρια φύλα τοῦ Πόντου καὶ τοῦ Κανκάσου καὶ καθιστᾷ τὸν Πόντον ἐστὶν ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκπολιτίζει κατὰ τὸν 8^{ον} καὶ 9^{ον} αἰῶνα δόλοκληρον λαὸν τῆς ἀχανοῦς Ρωσικῆς χώρας, ἐφευρίσκει τὸ σλανικὸν ἀλφάβητον, καὶ διαπλάσσει φιλολογικῶς τὴν σλανικὴν γλῶσσαν, ὁμοίως δὲ κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἐκπολιτίζει τοὺς Βουλγάρους, οὓς ὁ ἱερός Φώτιος ὀνομάζει «ἄγαλμα τῶν ἑαυτοῦ πόνων» καὶ διαπλάσσει καὶ αὐτῶν τὴν γλῶσσαν διὰ τοῦ σλανικοῦ ἀλφάβητου καὶ φιλολογικῶς.

Εἶθιστα ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας γὰ ὀνομάζομεν μόνον τὴν κατὰ τὸν 4^{ον} καὶ 5^{ον} αἰῶνα ἐκδηλωθεῖσαν δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς δημιουργίαν τοῦ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τῶν τότε ἀκμασάντων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας πολιτισμοῦ. Καὶ οὕτω τὴν ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀριθμούσης ζωὴν εἰκοσιν αἰῶνων περιορίζομεν εἰς δύο μόνον αἰῶνας, ὡσεὶ οἱ ἄλλοι αἰῶνες ἦσαν χρόνοι ἄγονοι καὶ χρόνοι παρακμῆς. Ἄλλ' ἀκμὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ δύναμις τῆς δημιουργίας ἐκείνης, ἀκμὴ εἶναι καὶ ἡ δύναμις τῆς ἀυξήσεως καὶ συνάμα δημιουργίας ὡς συνέβη κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας καὶ δὴ ἐν μέσῳ μυρίων διωγμῶν, καὶ ἡ δύναμις τῆς δημιουργίας καὶ καλλιέργειας τῶν πλαστικῶν τεχνῶν καὶ τῶν θεωρητικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν ὡς συμβαίνει κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου, ὡς δεικνύουν ἡ ἀκμὴ τῆς εἰκονογραφίας καὶ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὰ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν διδασκῆρια¹, ἅτινα ἐλειτούργουν πλὴν ἄλλων καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς μοναῖς, ὡς ἐν Τραπεζοῦντι κατὰ τὸν 13^{ον} καὶ 14^{ον} αἰῶνα μὲ τὴν καλλιέργειαν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας. Ἀκμὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ ἡ δύναμις ἐκπολι-

¹ Ψελλὸς Μ., Ἐπιτάφ. εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Ξιφιλῶν. Σάβας Κ., Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, 4, 434.

τισμοῦ ἄλλων λαῶν καὶ ἡ δύναμις τῆς συντηρήσεως καὶ ἀμύνης ὡς συνέβη κατὰ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν σταυροφοριῶν καὶ τῆς τουρκοκρατίας, καθ' ἣν ἡ συντήρησις ἐξησφαλίσθη ἀντὶ θνυσιῶν καὶ αἵματος ἠρώων καὶ μαρτύρων.

Ἔργον πολιτισμοῦ ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία καὶ ὅταν εὐεργετικῶς ἐπιδρῶ ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς πολιτείας. Διὰ τῆς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θρησκείᾳ ἐνότητος τῶν λαῶν ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τοῦτο δὲ πάλιν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θρησκείας ἐπεκτείνει εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς ἀδιακρίτως τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εὐγένειαν καὶ τὸν ἀνθρωπισμόν. Ἐμπνέει ἡ Ἐκκλησία ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα, διότι ὅλοι οἱ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνες τοῦ βυζαντινοῦ κράτους διεξήχθησαν ὡς ἀγῶνες ὑπὲρ πίστεως. Καὶ διὰ τῶν ἀγῶνων τούτων ἐσώθη ὄχι μόνον ὁ ὀρθόδοξος χριστιανικὸς πολιτισμὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀσκεῖ ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου νομοθεσίαν. Εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἀριθμεῖται μακρὰ σειρὰ νόμων σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνύψωσιν δλοκλήρων περιφρονομένων τάξεων, πρὸς τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου, τὴν προστασίαν τῶν ἀδυνάτων, τὴν πρόνοιαν τῶν παιδῶν, τὴν περίθαλψιν τῶν αἰχμαλώτων, τὴν δημοσίαν ἠθικὴν, τὴν κνριακὴν ἀργίαν· πάντες οἱ νόμοι οὗτοι ἐνομοθετήθησαν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπιδρῶ ὡσαύτως εὐεργετικῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ εἰς τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης διὰ τῶν ἀδεκάστων ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων. Καὶ ἐπειδὴ ἐπὶ Λατινοκρατίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ὀλοτελῶς εἶχεν ἀμεληθῆ ὑπὸ τῶν λαϊκῶν καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια ἐξέπεσαν ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν θέσεως, ἐνῶ ὁ κληρὸς παρέμεινεν εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ θέσιν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια διετηρήθησαν ἀκλινῶς εἰς τὸ πρότερον ὕψος των, ἡ δικαιοδοσία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων παντὸς δικαίου καὶ ἐκείνων, αἵτινες πρότερον ὑπήγοντο εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῶν κοσμικῶν δικαστηρίων.

Μωάμεθ ὁ πορθητὴς χορηγῆσας μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱεραρχίαν τὰ λεγόμενα προνόμια ἐπεκύρωσεν ἀπλῶς ὅ,τι ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἱεραρχίαν ταύτην κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι βλαστὸς καὶ ἄνθος πολιτισμοῦ καὶ δὴ πολιτισμοῦ ψυχικοῦ. Καὶ διὰ τῆς ἀγάπης κατώρθωσε πολλὰ ἡ Ἐκκλησία καὶ ὄχι μόνον ἀνακουφίζει τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ ἐκχριστιανίζει τοὺς ἀπίστους, οἵτινες θαυμάζοντες τὴν τοιαύτην ἀγάπην καὶ τὴν πηγὴν αὐτῆς ἤτοι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν

έγκλύνονται ὑπ' αὐτῆς. Τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀγάπης ὡς μέσου ἐκπολιτισμοῦ ἐξαιροῦσιν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· ὁ ἱερός Χρυσόστομος εἰς τὴν ΙΑ' αὐτοῦ ὁμιλίαν εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων μὲ ἀπαράμιλλον ρητορικὴν τέχνην καὶ λογικὴν περιγράφει τὸ ἠθικὸν κάλλος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐνεφάνιζεν ἢ ἐκ δέκα μυριάδων χριστιανῶν ἀποτελουμένη τότε κοινότης Κωνσταντινουπόλεως, ἐὰν ἐφήρμοζε τὸ σύστημα τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅπου «καθάπερ ἐν οἰκίᾳ πατρικῇ υἱοὶ δόμοιμοι πάντες οὕτω διέκειντο», ἐξαιρεῖ τὴν δύναμιν τῆς ἐλξεως, τὴν ὁποίαν θὰ ἤσκει ἢ πολιτεία αὕτη τῆς ἀγάπης ἐπὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων, ὡς ἀποκαλεῖ τοὺς Ἑλληνας εἰδωλολάτρας, καὶ λέγει «τίς δ' ἂν ἔμενον ἕλλην λοιπόν; Οὐδένα ἔγωγε ἠγοῦμαι· οὕτως ἂν πάντας ἐπεσπασάμεθα καὶ εἰλκύσαμεν πρὸς ἡμᾶς αὐτούς¹». Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅστις γράφων πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀρχιερέα τῆς Γαλατίας Ἀρσάκιον μετ' ἀνησυχίας παρατηρεῖ ὅτι «οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι τρέφουσι πρὸς τοῖς ἑαυτῶν καὶ τοῖς ἡμετέροις, οἱ δὲ ἡμετέροι τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικουρίας ἐνδεεῖς φαίνονται²», καὶ παραγγέλλει τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἰδίων μέσων ἀγαθοεργίας πρὸς ἄμυναν.

Οὕτω ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἔργον τῆς ἀγάπης ἦτο συμφυρὲς πρὸς τὸ καθόλου ἔργον τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ διαταγμάτων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων πάντα τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπίσκοποι δὲ καὶ κληρικοὶ ὑπερφάνως ἔφερον τὰς ιδιότητας καὶ τοὺς τίτλους ὀρφανοτρόφοι, ξενοδόχοι, βρεφοτρόφοι, πτωχοτρόφοι³.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη τίκει τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν συγκατάβασιν καὶ ταύτην ἐπεξέτεινεν ἡ Ἐκκλησία καὶ εἰς τοὺς θρησκευτικῶς νηπίους καὶ ἀώρους, οἵτινες δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶσι πλήρως τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας καὶ τὰ βαθύτατα μυστήρια τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν ἀγάπῃ καὶ ὑπομονῇ διαπαιδαγωγεῖ αὐτοὺς βαθμηδόν, ὅπερ καὶ αὐτὸ εἶναι σημεῖον πολιτισμοῦ ψυχῆς. Μιμεῖται ἐν τούτῳ ἡ Ἐκκλησία τὸ παράδειγμα τοῦ ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου, ὅστις διὰ βαθμιαίας παιδαγωγικῆς ἐργασίας προσπαθεῖ τοὺς πνευματικῶς ἀνηλίκους νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν ζωὴν. Δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτοὺς διὰ μιᾶς εἰς τὸ ὕψος τῆς ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ εὐσεβείας, ἀλλὰ ἀφήνει νὰ ὠριμάσῃ βαθμηδόν ὁ σπόρος τοῦ Ἐθαγγελίου εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν «Κἀγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκίνοις, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα οὐπω γὰρ ἐδύνασθε⁴», γράφει πρὸς Κορινθίους. Ἡ παιδαγωγικὴ αὕτη μέθοδος ἀπαιτεῖ ἵνα ἄνευ τινὸς ἀνταρσεκείας συγκαταβαίνωμεν καὶ πρὸς τοὺς ἀσθε-

¹ Migne E. Π. 60, 98.

² Ἰουλιαν. ἐνθ' ἂν. σ. 554.

³ Κωδ. Ἰουστ. βιβλ. 1. τίτλ. 3. Νεαρά Ἡρακλείου Zachariae σ. 43.

⁴ Α' Κορ. 3, 1-3.

νεῖς ἀκόμη τὴν συνειδησιν, δηλ. τοὺς μὴ δυναμένους νὰ διακρίνουν τὰ οὐσιώδη ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἠθικῇ ἀπὸ τὰ ἐπουσιώδη «ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν»¹, γράφει πρὸς Θεσσαλονικεῖς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, καὶ «ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν»². ἀκόμη καὶ τὸν δεισιδαίμονα φόβον ἀπὸ ἐπουσιωδῶν διατάξεων, ὅπως ἦσαν αἱ διατάξεις τῶν εἰδωλοθύτων, ὀφείλουν οἱ ὄριμοι χριστιανοὶ διὰ φιλαδελφίαν νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν, ἵνα μὴ εἰς μάτην σκανδαλίζωσι τὰς συνειδήσεις τῶν ἀδυνάτων. «Διόπερ εἰ βροῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω»³, γράφει ὁ αὐτὸς ὁ ἀπόστολος Παῦλος πρὸς Κορινθίους. Καὶ συγκατέβαινε πρὸς ὄλους καὶ συνεμορφώετο πρὸς ὅλα αὐτὸς ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἔχων τὴν εὐρυτέραν ἀντίληψιν τῆς θρησκείας καὶ ἠθικῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ μετ' αὐτοῦ συγκαταβαίνει καὶ ἡ Ἐκκλησία. «Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; γράφει πρὸς Κορινθίους, οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος;.. μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου καὶ Κηφᾶς;»⁴ «Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων πᾶσιν ἑμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος... ἵνα κερδήσω ἀνόμους· ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενὴς ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω»⁵.

Καταλυθέντος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἔμελλεν ἐφεξῆς νὰ συνέχῃ τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἐν τῇ ἐνότητι τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν παραδόσεων καὶ νὰ συντηρῇ αὐτοὺς μόνῃ ἡ Ἐκκλησία, ἢ ἐν μέσῳ τῶν ἀπίστων ἀναγνωρισθεῖσα ὡς θεσμὸς καὶ ἀρχὴ ἐπίσημος, ὡς ἦδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15^{ου} αἰῶνος εἶχε διακηρύξει τοῦτο Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος εἰπών: «Μέσον τοῦ τοιοῦτου πελάγους ναῦς μεγάλη πολλοῖς καὶ ἀπείροις περιαντλουμένη τοῖς κύμασιν ἢ τοῦ Θεοῦ ἔστηκεν Ἐκκλησία... ἤρεισε γὰρ τὴν ἄγκυραν εἰς πέτραν ἀκρότομον καὶ εἰς λίθον ἀκρογωνιαῖον, αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν... καὶ λιμὴν ἢ αὐτὴ ναῦς ἐστίν, εἰς ὃν ψυχαὶ εὐσεβεῖς καὶ πισταὶ ἠδέως ἐλλιμενίζουσι, μηδὲν τῶν ἐκτὸς πνευμάτων ἢ τῶν κυμάτων δεδοικυῖαι ἢ τρέμουσαι»⁶.

Πατριάρχαι καὶ μητροπολίται παρὰ τὰς συμφνεῖς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀδυναμίας αὐτῶν καὶ παρὰ τὰ ἀπὸ τῆς δουλείας στίγματα, ἅτινα μεθ' ὅλου τοῦ ὑποδοῦλου γένους ἐβάσταζον καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ψυχὴν των, ἔδρασαν σωτηρίως ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους, πολλοὶ δὲ αὐτῶν καὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ

¹ Α' Θεσσαλον. 5, 14.

² Ρωμ. 15, 1.

³ Α' Κορ. 8, 9, 13.

⁴ Α' Κορ. 9, 1, 4-6.

⁵ Α' Κορ. 9, 19-23.

⁶ Βρυεννίου Ἰωσήφ, τὰ εὐρεθέντα, ἔκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐν Λειψία, 1768; 2, σ. 426-428.

μαρτυρικοῦ. Κατώρθωσαν γὰρ διασώσουν καὶ ἐνισχύσουν τὴν συστηματικὴν καὶ πολὺν μαρτυροῦσαν πολιτισμὸν ὀργάνωσιν Ἐκκλησίας καὶ Γένους καὶ τὸ αὐτόνομον ἐκκλησιαστικὸν καὶ θρησκευτικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ὑπάρχον, ὡς ἐλέχθη, καὶ ἐπὶ βυζαντινῶν ἀνεγνώρισεν ὁ Πορθητῆς Μωάμεθ Β΄.

Τὰ προνόμια τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας συνεπήγοντο τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τῆς ὑπὸ τῶν ἱεραρχῶν καὶ τῶν χριστιανῶν ἀνεξελέγκτου διοργανώσεως τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συστάσεως καὶ διαχειρίσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ὡς καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀσυδοσίαν. Τὰ δὲ προνόμια τῆς θρησκευτικῆς αὐτονομίας συνεπήγοντο τὴν πλήρη ἐλευθερίαν περὶ τὴν ἄσκησιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς θείας λατρείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν καὶ καλλιέργειαν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, ὡς καὶ τὴν δικαστικὴν αὐτονομίαν περὶ τὸν θεσμὸν τῆς προσωπικῆς καταστάσεως.

Πλὴν τούτου οἱ χριστιανοί, καθ' ἣν ἐκκληρονόμησαν παράδοσιν ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς ἀνεφέροντο διὰ πάσας τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ ποινικοῦ, καὶ οὐ μόνον οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ μουσουλμᾶνοι.

Οὕτω διὰ τῆς διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς ταύτης ἐξουσίας τῆς Ἐκκλησίας ἐμορφώθη εἶδος κράτους ἐν κράτει, τὸ δὲ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μέχρι τοῦ ἔτους 1877 ἐπεκρινώμεται μετὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν¹.

Οἱ ἀρχιερεῖς ὅλην τὴν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς τὴν ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ προστασίαν τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἴσταντο καὶ ἔπιπτον.

Τόσον δὲ ἀνώτερος ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας συντηρούμενος καὶ καλλιεργούμενος οὗτος πολιτισμὸς, ὥστε δύναμαι γὰρ εἶπω ὅτι ἂν μὴ ὁ ἱερός νόμος ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς μουσουλμάνους ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν προσέλευσιν εἰς τὸν χριστιανισμόν, πλῆθος μουσουλμάνων τῶν τε γνησίων καὶ τῶν ἀπὸ ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν προελθόντων ἐλκνόμενοι ὑπὸ τοῦ κάλλους τοῦ πολιτισμοῦ τούτου θὰ ἐγίνοντο χριστιανοί.

Οὕτω συντηρήσασα ἡ Ἐκκλησία τοὺς λαοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ διὰ τῶν ἀγώνων της συντελέσασα εἰς τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν παρέδωκεν εἰς αὐτοὺς ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην ὅ,τι κατώρθωσε γὰρ διασώσῃ ἐκ τοῦ φοβεροῦ ναυαγίου ἦτοι θρησκείαν, γλῶσσαν, παιδείαν, παραδόσεις, ἥθη, ἔθιμα, χειρόγραφα ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, Ἁγίας Γραφῆς, πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ναοὺς βυζαντινοὺς μὲ τὰς τοιχογραφίας των, φορητὰς βυζαντινὰς εἰκόνας, μουσικὴν ἐκκλησιαστικὴν, ἄσμα

¹ Κώδ. ΜΓ' Οἰκονμ. πατριαρχείου σ. 125. Καλίφρονος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις, περίοδος Γ', 7, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1878, σ. 16.

λαϊκὸν καὶ πᾶν εἶδος ἐθνικῆς λαϊκῆς τέχνης, ἵνα ἐκ πάντων τούτων οἱ ἀπελευθερωθέντες λαοὶ ἀναπτύξουν τὸν ἐνιαῖον πολιτισμὸν των.

Οὗτω ἡ Ἐκκλησία δι' ὅλων τῶν αἰώνων μέχρι τῆς σήμερον ἀποδεικνύεται ὀργανισμὸς ζῶν, ὅστις διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου τοῦ ἰδρυτοῦ καὶ θεμελιωτοῦ αὐτῆς, διατελεῖ ἐν συνεχεῖ αὐξήσει καὶ ἀμύνη διαρκῶς δὲ προσλαμβάνει εἴ τις ὑπάρχει χρήσιμος οὐσία καὶ αὐτὴν ἀφομοιοῦ, τὴν δὲ ἀχρηστον ἀπεκκρίνει. Δὲν φαίνεται ἐπὶ τῆς γῆς οἷα εἶναι πρᾶγματι ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῶν ὄρατῶν μέσων καὶ ὀργάνων τῆς φανερώσεως τῶν μυστηρίων τῆς πίστεως: «ἔχομεν δὲ τοῦτον τὸν θησαυρὸν ἐν ὄστρακίνοις σκεύεσι¹» λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Ἄλλ' ὅσον λαμπρότερα κατὰ τὴν εὐσέβειαν, τὴν μόρφωσιν, τὴν ἀρετὴν, τὴν ἀγάπην, τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν εὐσχημοσύνην εἶναι τὰ ὄργανα τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ τὰ μέλη αὐτῆς τόσον λαμπρότερα καὶ ὄρασιότερα φαίνεται ἡ Ἐκκλησία.

Εἶναι ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου ὁ κόκκος σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀργῷ αὐτοῦ καὶ ὁ μικρότερον μὲν ἔστι πάντων τῶν σπερμάτων, ὅταν δὲ αὐξηθῆ μείζον τῶν λαχάνων ἔστι καὶ γίνεται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ», καὶ εἶναι τέλος ἡ Ἐκκλησία «ζύμη, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυπεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἕως οὗ ἐξυμώθη ὅλον²».

Ἀυξάνει καὶ ἀνθίζει καὶ καρποφορεῖ ὡς δένδρον σινάπεως, μένει ὁμως πάντοτε «ταῦτὸν ἐν ἑαυτῷ, ὡς λέγει ὁ Μ. Βασίλειος, οὐ κατὰ γένος μεταβαλλόμενον, ἀλλὰ κατ' αὐξήσιν τελειούμενον³».

Ὅταν προσλαμβάνη, ἢ διὰ τῆς βίας εἰσάγωμεν, εἴτε ἐκ τῆς πέραν Ἀνατολῆς, εἴτε ἐκ τῆς Δύσεως, οὐσίας ξένας πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ, ὁ ὅλος ὀργανισμὸς ἀντιδρᾷ ἢ φυσιολογικὴ λειτουργία του διαταράσσεται καὶ ἀναστατώνεται, ὡς δεικνύουν αἱ περιπέτειαι τῆς εἰκονομαχίας, περὶ ἧς εἵπομεν, καὶ ὡς μαρτυροῦν αἱ ἀπὸ δύο περίπου αἰώνων τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν τοῦ μεγάλου ρωσικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του ταλαιπωροῦσαι διαταραχαὶ καὶ ἀναστατώσεις, ὀφειλόμεναι πρὸ παντὸς εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ ἡγέται αὐτοῦ ἡγουμένοι τοῦ Μεγάλου Πέτρου ἠθέλησαν καὶ διὰ τῆς βίας ἀκόμη νὰ ἐξευρωπαΐσουν αὐτόν, οἱ δὲ νεώτεροι ἡγέται του νὰ ἐξευρωπαΐσουν αὐτόν κατ' ἄλλον τρόπον, ἥτοι νὰ ἐγκεντρίσουν εἰς τὴν μυστικοπαθῆ καὶ ἰδεολόγον φύσιν αὐτοῦ τὸν δυτικὸν Μαρξικὸν ἕλισμὸν, ξένον καὶ πρὸς τὴν ἀγαθότητα καὶ ἄπειρον ἀγάπην τοῦ εὐσεβοῦς ρωσικοῦ λαοῦ, ὅστις ἐξακολοῦθεῖ νὰ εἶναι τέκνον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ γνήσιος μαθητὴς τοῦ Δοστογιέβσκι καὶ μέρος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, νοσταλγεῖ δὲ διαρκῶς πρὸς τὴν μάτουςκα, δηλ. τὴν μαννούλαν, ὡς

¹ Β' Κορ. 4, 7.

² Ματθ. 13, 31-34.

³ Βασίλ. ἐπ. 223 Migne E. Π. 32, 825-828.

ἀποκαλοῦν οἱ μεγάλοι ρῶσοι συγγραφεῖς τὴν μοσχοβιτικὴν πατρίδα μὲ ὄλας τὰς γνησίας παραδόσεις της.

Διότι δι' ἡμᾶς τοὺς λαοὺς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ὁ ἐξευρωπαϊσμός ὑπὸ οἰανδήποτε μορφῇ δὲν εἶναι πρόοδος, εἶναι ὀπισθοδρομῆσις καὶ εἶναι ἀσθένεια· εἶναι ἡ εὐφορία τοῦ φθισικοῦ, ὅστις ἐκλαμβάνει τὴν ἀσθενείαν του ὡς ὑγείαν. Οὐδὲ κατασκευάζονται προχείρως οἱ πολιτισμοὶ οὔτε ἐφευρίσκονται. Εἶναι ἔργον μακροῦ χρόνου καὶ τῆς συνδρομῆς πολλῶν καταλλήλων συνθηκῶν καὶ δὴ καὶ τῆς Μελέτης, ἥτις ὡς θεὰ πρεσβυγενῆς καὶ γερασμία ἔχει καὶ αὐτὴ τὰς ἀξιώσεις της εἰς τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ. Πᾶς πολιτισμός καὶ ἐκάστη κίνησις πολιτισμοῦ στηρίζεται εἰς τὴν φύσιν τοῦ λαοῦ, ἀνατρέχει δὲ καὶ ἐπεκτείνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι μόνον ἡ ποίησις τοῦ παρόντος, ἀλλ' εἶναι ἴσως καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ του.

Ἰδίᾳ δὲ καθ' ἡμᾶς πολιτισμός ὅσον βαθύτερον βυθίζει τὰς ρίζας του εἰς τὴν εὐγενῆ γῆν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς καὶ τῶν παραδόσεων, τόσον περισσοτέρᾳ ὑπάρχει ἡ δυνατότης νὰ ἀῤῥηθῇ ζωηρότερον εἰς τὰ ὕψη, τοῦτέστιν εἰς τὸ μέλλον. Γινόμεθα ὅ,τι εἴμεθα, οὐ κατὰ γένος μεταβαλλόμενοι, ἀλλὰ κατ' ἀῤῥησιν τελειούμενοι. Εἶναι ὁ μέγας νόμος τῆς ζωῆς. Καὶ ὁ νόμος οὗτος πρέπει νὰ διέπῃ ὄλας τὰς μορφὰς τῆς Ἐκκλησίας ὡς καὶ πᾶσαν νεωτέραν τέχνην καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἐπιστήμην.